BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KORREKSION-PEDAGOGIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Ataxonova Manzura Xusanjon qizi,
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
“Kattalar ta’limi” yo‘nalishi magistri
manzurax2017@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining korreksion-pedagogik faoliyatini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari hamda amaliy mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqot Pedagogika, Maxsus pedagogika va Pedagogik psixologiya fanlari integratsiyasi asosida olib borilgan. Unda kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning o‘quv-bilish faoliyatida uchraydigan qiyinchiliklarni aniqlash, tahlil qilish va bartaraf etish usullari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, korreksion faoliyatni samarali tashkil etishda individual yondashuv, diagnostik metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni asoslab o‘tiladi. Tadqiqot natijalari o‘qituvchilarning kasbiy kompotensiyalarini rivojlantirish orqali ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *korreksion faoliyat, boshlang‘ich ta’lim, o‘qituvchi kompotensiyasi, korreksion-pedagogik yondashuv, individual yondashuv, o‘quv-bilish faoliyati, diagnostika, rivojlantiruvchi ta’lim, pedagogik texnologiyalar, ta’lim samaradorligi, Maxsus pedagogika, Pedagogik psixologiya, metodologik asoslar.*

Теоретико-методологические основы совершенствования коррекционно-педагогической деятельности учителей начальных классов

Атахонова Манзура Хусанжон кизи,
магистрант направления “Образование взрослых” Национального института педагогического мастерства имени А. Авлони.

Аннотация: *В данной статье рассматриваются теоретические и методологические основы и практические механизмы совершенствования коррекционно-педагогической деятельности учителей начальной школы. Исследование проводилось на основе интеграции дисциплин педагогики, специальной педагогики и педагогической психологии. Рассматриваются методы выявления, анализа и устранения трудностей, с которыми сталкиваются учащиеся начальной школы в своей учебно-познавательной деятельности. Также обосновывается роль индивидуального подхода, диагностических методов и современных педагогических технологий в эффективной организации коррекционной деятельности. Результаты исследования служат повышению качества и эффективности образования путем развития профессиональных компетенций учителей.*

Ключевые слова: *коррекционная деятельность, начальное образование, компетентность учителя, коррекционно-педагогический подход, индивидуальный подход, учебно-познавательная*

деятельность, диагностика, развивающее образование, педагогические технологии, эффективность обучения, специальная педагогика, педагогическая психология, методические основы.

Theoretical and methodological foundations for improving the correctional-pedagogical activities of primary school teachers

Ataxonova Manzura Xusanjon qizi,
Master's student in Adult Education, A.Avloni National Institute of Pedagogical Mastery.

Abstract: *This article discusses the theoretical and methodological foundations and practical mechanisms for improving the corrective and pedagogical activities of primary school teachers. The research was conducted on the basis of the integration of the disciplines of Pedagogy, Special Pedagogy and Pedagogical Psychology. It considers methods for identifying, analyzing and eliminating difficulties encountered by primary school students in their educational and cognitive activities. It also substantiates the role of an individual approach, diagnostic methods and modern pedagogical technologies in the effective organization of corrective activities. The results of the research serve to improve the quality and efficiency of education by developing the professional competencies of teachers.*

Keywords: *corrective activities, primary education, teacher competence, corrective-pedagogical approach, individual approach, educational-cognitive activity, diagnostics, developmental education, pedagogical technologies, educational effectiveness, Special pedagogy, Pedagogical psychology, methodological foundations.*

Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning bilish jarayonlari, shaxsiy sifatlari va o'quv faoliyatining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu davrda yuzaga keladigan o'quv qiyinchiliklarini o'z vaqtida aniqlash va bartaraf boshlang'ich sinf o'qituvchilarining asosiy vazifalaridan biridir. Shu jihatdan, korreksion-pedagogik faoliyatni to'g'ri tashkil etish "Pedagogika va Maxsus pedagogika"ning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda korreksion ishlarni olib borish, ularning o'zlashtirish darajasini oshirish va bilimlardagi bo'shliqlarni to'ldirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda pedagogik psixologiya yondashuvlariga tayangan holda diagnostika, individual yondashuv va rivojlantiruvchi metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada ta'lim samaradorligi oshib, o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi ta'minlanadi.

Bugungi kun ta'lim tizimida inklyuzivlik, individiduallashtirish va differensial yondashuv tamoyillari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, rivojlanishida turli og'ishlarga ega bo'lgan bolalar bilan samarali ishlash o'qituvchidan korreksion pedagogika bo'yicha yetarli kompotensiyalarni talab etadi. Korreksion pedagogik faoliyatni takomillashtirish o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va shaxs sifatida rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Korreksion pedagogika – rivojlanishida turli darajadagi og'ishlar (sensor, intellektual, nutqiy, emotsional-irodaviy) mavjud bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini o'rganuvchi fan sohasi hisoblanadi. Bu fanning predmeti rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini, ularni o'qitish va tarbiyalash jarayonining qonuniyatlarini va korreksion-kompensator mexanizmlaridan iborat. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining korreksion pedagogik faoliyatini takomillashtirish

jarayoni shaxsga yo‘naltirilgan va kompotensiyaviy yondashuvlar asosida tashkil etilganda o‘quvchilarning individual rivojlanish darajasi samarali oshadi [1].

Sensor bolalar – bu sezgi organlari faoliyatidagi buzilishlar (ko‘rish, eshitish, taktil sezgi va boshqalar) tufayli atrof- muhitni idrok etishda qiyinchiliklarga duch keladigan bolalar hisoblanadi. Sensor rivojlanish esa, bolaning tashqi olamni sezgi organlari orqali qabul qilish, qayta ishlash va anglash jarayoni hisoblanadi. Ushbu jarayon buzilganda, bola rivojlanishida o‘ziga xos og‘ishlar yuzaga keladi. Sensor nuqsonli bolalar muammosi zamonaviy korreksion pedagogika va inklyuziv ta’lim tizimining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Sensor rivojlanish buzilishlari bolaning atrof-muhitni idrok etishi, bilish jarayonlari va ijtimoiylashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, sensor bolalar bilan ishlashning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va amaliy mexanizmlarni takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Sensor bolalar deganda sezgi organlari faoliyatida (ko‘rish, eshitish, taktil sezgi) turli darajadagi buzilishlar mavjud bo‘lgan bolalar tushuniladi. Ushbu buzilishlar natijasida bolaning idrok etish jarayoni cheklanadi yoki o‘ziga xos shaklda rivojlanadi. Natijada bilish faoliyati, nutq rivojlanishi va emotsional-irodaviy sohada o‘ziga xos xususiyatlar yuzaga keladi. Sensor rivojlanish muammolari ilmiy jihatdan bir qator fundamental nazariyalarga tayanadi. Xususan, Lev Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan madaniy-tarixiy nazariyaga ko‘ra, har qanday nuqson bolaning rivojlanishini to‘xtatmaydi, balki uni o‘ziga xos yo‘nalishda shakllantiradi [17]. Olim nuqsonning biologik emas, balki ijtimoiy oqibatlariga alohida e’tibor qaratadi va kompensator imkoniyatlarning muhimligini ta’kidlaydi. Shu nuqtayi nazardan, sensor nuqsonli bolalar bilan olib boriladigan pedagogik ishlar ularning mavjud imkoniyatlariga emas, balki potensial rivojlanish darajasiga yo‘naltirilishi lozim.

Sensor rivojlanishning neyropsixologik asoslari esa Aleksandr Luria tadqiqotlarida o‘z ifodasini topgan [8]. Unga ko‘ra, insonning oliy psixik funksiyalari murakkab funksional tizimlar asosida tashkil topadi. Sensor analizatorlardan birining buzilishi boshqa analizatorlar faoliyatining kuchayishi hisobiga qisman kompensatsiya qilinishi mumkin. Bu esa korreksion pedagogik ishlarni tashkil etishda multisensor yondashuvdan foydalanish zarurligini asoslaydi. Shuningdek, Alexei Leontiev tomonidan asoslangan faoliyat nazariyasi sensor bolalar rivojlanishini tushuntirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [5]. Ushbu nazariyaga ko‘ra, bola psixik rivoji faoliyat jarayonida yuzaga keladi. Demak, sensor nuqsonli bolalar bilan ishlashda ularni faol o‘quv jarayoniga jalb etish, amaliy harakatlar orqali bilim berish muhim ahamiyatga ega.

Sensor nuqsonli bolalarning psixologik xususiyatlari o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Xususan, ko‘rish nuqsoni mavjud bolalarda vizual idrok cheklanganligi sababli tasavvur va obrazli fikrlash taktil va eshitish asosida shakllanadi. Eshitish nuqsoni mavjud bolalarda esa nutq rivojlanishi sezilarli darajada kechikadi, bu esa ularning kommunikativ faoliyatiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bunday bolalarda emotsional holatning beqarorligi, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar va o‘‘ziga ishonchning pastligi kuzatilishi mumkin.

Korreksion-pedagogik faoliyatni tashkil etishda bir qator ilmiy tamoyillarga amal qilish zarur. Jumladan, kompensatsiya prinsipi asosida buzilgan funksiyalar boshqa sezgi tizimlari orqali qoplanadi. Polisenor (multisensor) yondashuv esa o‘quv materialini bir vaqtning o‘zida bir nechta sezgi organlari orqali o‘rnini ta’minlaydi. Bundan tashqari, individual yondashuv har bir bolaning rivojlanish darajasi va ehtiyojlarini hisobga olishni talab etadi. Amaliy

jihatdan sensor bolalar bilan ishlash differensial va moslashtirilgan metodlarni qo'llashni taqazo etadi. Masalan, ko'rish nuqsonli bolalar uchun Brayl yozuvi, taktil materiallar va audio vositalardan foydalanish samarali hisoblanadi. Eshitish nuqsonli bolalar bilan ishlashda esa imo-ishora tili, labdan o'qish va maxsus pedagogik metodlar qo'llaniladi. Shu bilan birga, sensor integratsiyasini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar (harakatli o'yinlar, taktil faoliyat, muvozanat mashqlari) muhim o'rin tutadi. Korreksion pedagogik faoliyatning samaradorligi o'quvchilarning psixologik-pedagogik diagnostikasi asosida ishlab chiqilgan individual ta'lim dasturlarini qo'llash bilan bevosita bog'liqdir.

Zamonaviy inklyuziv ta'lim sharoitida sensor bolalarni umumta'lim muassasalariga integratsiya qilish ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bunda moslashtirilgan o'quv dasturlari, maxsus pedagogik yondashuvlar va mutaxassislar (psixolog, logoped, defektolog) hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Shu orqali sensor nuqsonli bolalarning ijtimoiylashuvi va ta'lim olish imkoniyatlari kengaytiriladi. Shunday qilib, sensor bolalar bilan ishlashning nazariy asoslari ko'p fanli yondashuvga tayanadi va ularning samarali rivojlanishini ta'minlash uchun kompensatsiya, multisensor o'qitish va individual yondashuv kabi prinsiplarga asoslangan holda tashkil etilishi zarur.

Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar muammosi zamonaviy korreksion pedagogika va maxsus ta'lim tizimining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu toifadagi bolalar bilan ishlash nafaqat pedagogik, balki psixologik va ijtimoiy jihatdan kompleks yondashuvni talab etadi. Intellektual buzilishlar bolaning bilish jarayonlari, ijtimoiy moslashuvi va mustaqil hayotga tayyorgarligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Intellektual nuqsonli bolalar deganda aqliy rivojlanish darajasi yosh me'yoridan past bo'lgan, bilish faoliyatida barqaror qiyinchiliklar kuzatiladigan bolalar tushuniladi. Ushbu holat odatda tafakkur, xotira, diqqat, nutq va idrok jarayonlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan tavsiflanadi. Ilmiy adabiyotlarda bu holat ko'pincha intellektual yetishmovchilik yoki aqliy rivojlanishning buzulishi sifatida izohlanadi.

Intellektual rivojlanish muammosi ilmiy jihatdan bir qator fundamental nazariyalarga asoslanadi. Jumladan, Lev Vygotskiy ta'limotiga ko'ra, intellektual nuqson bolaning umumiy rivojlanishini to'liq to'xtatmaydi, balki uni o'ziga xos tarzda shakllantiradi [18]. Olimning fikricha, bunday bolalarda rivojlanishning "yaqin rivojlanish zonasi"ni aniqlash va shu asosda ta'limni tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv intellektual nuqsonli bolalarda mavjud imkoniyatlarni maksimal darajada rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, Jean Piaget tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv rivojlanish nazariyasi intellektual nuqsonli bolalar tafakkurini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Piagetga ko'ra, bunday bolalarda kognitiv rivojlanish bosqichlari sekinlashgan holda kechadi, abstrakt fikrlash esa qiyinchilik bilan shakllanadi [13]. Shu bois ular uchun ta'lim jarayonida konkret-amaliy faoliyatga asoslangan metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Intellektual nuqsonli bolalarning psixologik xususiyatlari o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ularning diqqat hajmi tor, barqarorligi past bo'ladi, xotira esa ko'proq mexanizm xarakterga ega. Tafakkur jarayonlari sust, umumlashtirish va tahlil qilish qobiliyati cheklangan bo'ladi. Nutq rivojlanishi ham kechikadi, lug'at boyligi kam va grammatik tuzilishlar sodda bo'ladi. Shu bilan birga, emotsional-irodaviy sohada ham o'zgarishlar kuzatilib, motivatsiya pastligi, tez charchash va tashqi ta'sirlarga yuqori sezuvchanlik namoyon bo'ladi.

Intellektual nuqsoni bor bolalar bilan ishlash quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

Individuallashtirish tamoyili – har bir bolaning rivojlanish darajasi, qobiliyati va

ehtiyojlariga mos yondashuv hisoblanadi. Ko‘rgazmalilik tamoyili – abstrakt tushunchalarni konkret misollar, tasvirlar va predmetlar orqali tushuntirish hisoblanadi. Takrorlash va mustahkamlash – bilimlarni ko‘p marotaba takrorlash orqali mustahkamlash. Faollikni rag‘batlantirish- bolani dars jarayonida faol ishtirok etishga undash tushunilsa, ijobiy motivatsiya yaratish – muvaffaqqiyatni qo‘llab-quvvatlash orqali o‘rganishga qiziqishni oshirishdir. Qisqa va aniq tushuntirishlar, kichik hajmdagi tushuntirishlar, tez-tez dam olish pauzalari va faoliyatni tez-tez almashtirish kabi jarayonlar bilan darsni tashkil etish, bunday bolalar bilan ishlashda maqsadga muvofiq bo‘ladi hamda darsni samarali o‘tishini ta’minlaydi.

Intellektual nuqson odatda 3 bosqichda bo‘lib, yengil darajasidagi bolalar o‘qish va yozishni o‘zlashtira oladi, mustaqil hayotga qisman tayyorlanadi va ko‘proq pedagogik

qo‘llab-quvvatlash talab etadi. O‘rta darajada oddiy bilimlarni egallaydi, nutq va muloqot cheklangan bo‘lib, doimiy nazorat zarur bo‘ladi. Og‘ir darajasida esa, minimal o‘quv faoliyati, asosiy hayotiy ko‘nikmalarni o‘rgatish ustuvor hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’limda ko‘pincha yengil va o‘rta darajadagi bolalar bilan ishlash amalga oshiriladi. Boshlang‘ich bosqichda o‘quvchilarga elementar o‘quv ko‘nikmalarini shakllantirish ya’ni, o‘qish, yozish va hisoblash kabilarni, nutqni rivojlantirish, ijtimoiy xulq-atvorni shakllantirish, mustaqil faoliyatga o‘rgatish, psixometrik rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash kabi jarayonlar inklyuziv ta’lim tamoyiliga mos holda olib borilishi mumkin. Intellektual nuqsoni bor bolalar bilan ishlash murakkab, ammo muhim pedagogik jarayon. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida to‘g‘ri tashkil etilgan metodika, psixologik qo‘llab-quvvatlash orqali bunday bolalarning bilim olish darajasini sezilarli oshirish mumkin.

Korreksion-pedagogik faoliyatni tashkil etishda bir qator muhim tamoyillarga amal qilish talab etiladi. Avallo, individual yondashuv prinsipi asosida har bir bolaning rivojlanish darajasi, qobiliyatlari va ehtiyojlari hisobga olinadi. Bundan tashqari, rivojlantiruvchi ta’lim prinsipi orqali o‘quv jarayoni bolaning mavjud imkoniyatlarini kengaytirishga yo‘naltiriladi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv esa bilimlarni amaliy faoliyat orqali o‘zlashtirishni ta’minlaydi.

Amaliy jihatdan intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlash maxsus metod va vositalarni qo‘llashni talab etadi. Xususan, ko‘rgazmali vositalardan keng foydalanish, o‘quv materialini soddalashtirish, takrorlash va mustahkamlashga ko‘proq vaqt ajratish muhimdir. Shuningdek, o‘yin texnologiyalari, interaktiv metodlar va hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar samarali natija beradi. Ta’lim jarayonida kichik qadamlar asosida o‘qitish (step-by-step) yondashuvi ham keng qo‘llaniladi. Zamonaviy inklyuziv ta’lim sharoitida intellektual nuqsonli bolalarni umumta’lim muhitiga integratsiya qilish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda moslashtirilgan o‘quv dasturlari, individual ta’lim rejalari va mutaxassislar (psixolog, defektolog, logoped) hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu orqali bunday bolalarning ijtimoiylashuvi, mustaqil hayot ko‘nikmalari va ta’lim olish imkoniyatlari kengayadi.

Nutqiy rivojlanishning yetarli darajada shakllanmaganligi bolalarning umumiy psixik rivojlanishi, bilish jarayonlari va ijtimoiylashuviga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli nutqiy rivojlanishi past bolalar bilan ishlash korreksion pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon ilmiy asoslangan tizimli yondashuvni, maxsus metod va vositalardan foydalanishni talab etadi.

Nutqiy rivojlanishi past bolalar deganda nutqning fonetik, leksik va grammatik jihatlari yetarli darajada shakllanmagan, nutqiy faoliyatda barqaror qiyinchiliklarga ega bo‘lgan bolalar tushuniladi. Ushbu holat nutq apparatining fiziologik yetilmaganligi, markaziy asab tizimi faoliyatidagi o‘ziga xosliklar yoki ijtimoiy-pedagogik omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Natijada bunday bolalarda so‘z boyligi kamligi, tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish, gap tuzishda qiyinchiliklar va nutqiy muloqotning cheklanganligi kuzatiladi. Nutqiy rivojlanish muammosi ilmiy jihatdan bir qator nazariy konsepsiyalarga asoslanadi. Xususan, Lev Vygotskiy nutq va tafakkur o‘zaro chambarchas bog‘liq ekanligini ta’kidlab, nutq rivojlanishi bolaning umumiy psixik taraqqiyotida hal qiluvchi omil ekanligini asoslab bergan [17]. Uning fikricha, nutq nafaqat muloqot vositasi, balki tafakkur shakllanishining asosiy mexanizmi hisoblanadi. Shu bois nutqiy nuqsonlarni bartaraf etish faqat lingvistik emas, balki kognitiv rivojlanishga ham xizmat qiladi. Nutq faoliyatining psixologik asoslari Aleksander Luria tadqiqotlarida chuqur o‘rganilgan.

Unga ko‘ra, nutq murakkab funksional tizim bo‘lib, bosh miyaning turli zonalari hamkorligida amalga oshadi [7]. Nutqiy buzilishlar ushbu tizimning ayrim bo‘g‘inlaridagi nosozliklar bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli logopedik ishlar tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilishi zarur. Shuningdek, nutq rivojlanishini tushuntirishda Alexei Leontiev faoliyat nazariyasi muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, nutq faoliyati ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanadi va rivojlanadi [6]. Demak, nutqiy rivojlanishi past bolalar bilan ishlashda ularni faol kommunikativ muhitga jalb etish muhim ahamiyatga ega.

Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, nutqning sust rivojlanishi ko‘pincha diqqatning beqarorligi, xotira hajmining cheklanganligi va tafakkur operatsiyalarining (tahlil, umumlashtirish, taqqoslash) yetarlicha shakllanmaganligi bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Bu esa bolaning dars jarayonida faol ishtirok etishiga to‘sqinlik qiladi. Korreksion pedagogika yondashuviga ko‘ra, nutqiy rivojlanishdagi kamchiliklar erta aniqlansa, maxsus mashqlar, muloqotga yo‘naltirilgan topshiriqlar, o‘yin texnologiyalari va individual yondashuv orqali ularni sezilarli darajada bartaraf etish mumkin. Ayniqsa, dialogik nutqni rivojlantirish, so‘z boyligini kengaytirish va fikrni mantiqiy izchil ifodalashga o‘rgatish muhim korreksion vazifalar hisoblanadi. Shu sababli boshlang‘ich ta’lim jarayonida nutqiy rivojlanish darajasini muntazam diagnostika qilish va korreksion – pedagogik ishlarni tizimli tashkil etish o‘quvchilarning umumiy o‘quv muvaffaqqiyatini oshirishda asosiy omillardan biri sanaladi.

Nutqiy rivojlanishi past bolalar bilan ishlash tizimi kompleks yondashuvga asoslanadi va bir nechta asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Avvalo, diagnostika bosqichi muhim bo‘lib, unda bolaning nutqiy rivojlanish darajasi, nuqson turi va sabablarini aniqlash amalga oshiriladi. Diagnostika natijalari asosida individual korreksion dastur ishlab chiqiladi. Korreksion ishlar tizimi odatda quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi: tayyorlov bosqichi, asosiy korreksion bosqich va mustahkamlash bosqichi. Tayyorlov bosqichida artikulyatsion apparatni rivojlantirish, nafas olish mashqlari va fonematik eshituvni shakllantirishga e’tibor qaratiladi. Asosiy bosqichda tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rgatish, lug‘at boyligini kengaytirish va grammatik tuzilmalarni shakllantirish ishlari olib boriladi. Mustahkamlash bosqichida esa o‘zlashtirilgan ko‘nikmalarni erkin nutqda qo“llashga erishiladi. Amaliy jihatdan nutqiy rivojlanishi past bolalar bilan ishlashda turli metod va vositalardan foydalaniladi. Jumladan, artikulyatsion mashqlar, fonetik mashg‘ulotlar, didaktik o‘yinlar va kommunikativ mashqlar keng qo‘llaniladi. Ko‘rgazmali vositalar, rasmlar, audio materiallar va interaktiv texnologiyalar nutq rivojlanishini jadallashtirishga yordam beradi. Shu bilan birga, takrorlash, bosqichma-bosqich o‘rgatish va individual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy inklyuziv ta’lim sharoitida nutqiy rivojlanishi past bolalar bilan ishlashda pedagog, logoped va ota-onalar hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Ta’lim jarayonini moslashtirish, qo‘shimcha mashg‘ulotlar tashkil etish va uy sharoitida nutqni rivojlantirishga qaratilgan ishlar samaradorlikni oshiradi.

Korreksion ishlarni samarali tashkil etishda o‘qituvchi tomonidan tanlanadigan metodlar o‘quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish darajasiga mos bo‘lishi zarur. Shu bois, interaktiv, differensial va rivojlantiruvchi metodlardan foydalanish o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirish bilan birga, ularning shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Quyida mazkur yondashuvlarga asoslangan metodlar tizimi keltiriladi:

1-metod: Multisensor integratsiya metodi (chuqurlashtirilgan yondashuv).

Multisensor yondashuv va interaktiv ta’lim texnologiyalaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bilish jarayonlarini faollashtirib, nutq va tafakkur rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Multisensor integratsiya metodi korreksion pedagogikaning zamonaviy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, o‘quv materialini bir vaqtning o‘zida bir nechta sezgi tizimlari orqali o‘zlashtirishga asoslanadi. Ushbu metod nazariy jihatdan Maria Montessori pedagogik qarashlari hamda neyropsixologik yondashuvlarga tayanadi. Mazkur metodning ilmiy mohiyati shundan iboratki, inson miyasi axborotni turli analizatorlar (vizual, audial, kinestetik) orqali parallel ravishda qabul qilganda, o‘rganish jarayoni samaraliroq kechadi. Ayniqsa, sensor va nutqiy rivojlanishida qiyinchiliklari mavjud bolalarda bitta analizator faoliyatidagi cheklanish boshqa sezgi tizimlari orqali komponsatsiya qilinadi.

Multisensor yondashuv quyidagi komponentlarni o‘z ichiga oladi:

Vizual komponent (rasm, grafik, ranglar orqali o‘rganish).

Audial komponent (eshitish, talaffuz, musiqa orqali o‘rganish).

Kinestetik komponent (harakat, taktil sezgi orqali o‘rganish).

Mazkur metodni amaliyotda qo‘llashda o‘quv materiallari real predmetlar, modellar, interaktiv vositalar orqali taqdim etiladi. Masalan, nutqiy rivojlanishi past bolalarda yangi so‘zlarni o‘rgatishda bola predmetni ko‘radi, uni ushlab ko‘radi va shu bilan birga talaffuz qiladi. Bu esa semantik bog‘lanishlarning mustahkam shakllanishiga olib keladi. Shunday qilib, multisensor integratsiya metodi sensor tajribani boyitish orqali bilish faoliyatini faollashtiradi va korreksion jarayon samaradorligini oshiradi.

Neyropedagogik korreksiya metodi (ilmiy asoslangan model).

Neyropedagogik korreksiya metodi bolaning psixik rivojlanishini miya faoliyati bilan uzviy bog‘liqlikda ko‘rib chiqadi va Alexandr Luria tomonidan ishlab chiqilgan neyropsixologik nazariyalarga asoslanadi [7]. Mazkur metodning asosiy g‘oyasi- oliy psixik funksiyalar (nutq, tafakkur, xotira, diqqat) miyaning murakkab funksional tizimlari orqali amalga oshadi va ular maxsus mashqlar orqali rivojlantirilishi mumkin. Neyropedagogik korreksiya quyidagi asosiy yo‘nalishlarni qamrab oladi:

Sensor-motor integratsiya- harakat va sezgi jarayonlarini uyg‘unlashtirish.

Interhemisferik aloqalarni rivojlantirish- miya yarim sharlarining o‘zaro hamkorligini kuchaytirish.

Kognitiv funksiyalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish.

Mazkur metodda quyidagi mashqlar tizimi qo‘llaniladi: ko‘z-qo‘l koordinatsiyasini rivojlantiruvchi mashqlar, ritmik va sinxron harakatlar (chap-o‘ng koordinatsiyasi), nafas va nutqni uyg‘unlashtiruvchi mashqlar. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bunday mashqlar nafaqat nutqni rivojlantiradi, balki diqqatni jamlash, xotirani mustahkamlash va umumiy aqliy faollikni oshirishga xizmat qiladi. Natijada neyropedagogik yondashuv korreksion jarayonda biologik va pedagogik omillarni integratsiya qilish imkonini beradi.

“Scaffolding” (qo‘llab-quvvatlovchi o‘qitish) metodi.

“Scaffolding” metodi zamonaviy pedagogikaning samarali yondashuvlaridan biri bo‘lib, Lev Vygotskiy tomonidan asoslangan “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasiga tayanadi. Mazkur metodning mohiyati shundan iboratki, bola mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni kattalar yoki malakali tengdoshlari yordamida bajaradi va vaqt o‘tishi bilan ushbu yordam bosqichma-bosqich kamaytiriladi. Scaffolding metodining asosiy bosqichlari:

1. Model ko‘rsatish – o‘qituvchi vazifani bajarishni namoyish etadi.

2. Birgalikda bajarish – o‘quvchi o‘qituvchi yordamida faoliyatni amalga oshiradi.

3. Qisman mustaqillik – yordam kamayadi.

4. To‘liq mustaqillik – o‘quvchi vazifani mustaqil bajaradi.

Mazkur metod ayniqsa, intellektual va nutqiy rivojlanishida qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar uchun samarali hisoblanadi, chunki u murakkab vazifalarni soddalashtiradi. O‘quvchida ishonch hissini shakllantiradi va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. Amaliy jihatdan, masalan, nutq rivojlanishida qiyinchilik bo‘lgan bolaga gap tuzishni o‘rgatishda dastlab tayyor namunalar beriladi, keyinchalik esa bola mustaqil gap tuzishga o‘rgatiladi.

Ko‘rib chiqilgan multisensor integratsiya, neyropedagogik korreksiya va scaffolding metodlari korreksion pedagogikaning zamonaviy ilmiy yondashuvlari sifatida alohida ahamiyatga ega. Ushbu metodlar bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda uning kognitiv, nutqiy va sensor rivojlanishini kompleks qo‘llab-quvvatlaydi. Ularning integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi korreksion ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Amaliy yondashuv: multisensor integratsiya asosida dars modeli.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy va kognitiv rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda multisensor integratsiya metodiga asoslangan darslarni tashkil etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv o‘quv materialini bir vaqtning o‘zida bir nechta sezgi kanallari orqali qabul qilishga asoslanib, ayniqsa sensor, intellekt va nutqiy rivojlanishida qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar uchun samarali korreksion vosita sifatida xizmat qiladi. Mazkur metod asosida tashkil etilgan dars modeli 1-sinf o‘quvchilari uchun “Mevalar” mavzusida ishlab chiqildi. Darsning asosiy maqsadi o‘quvchilarning lug‘at boyligini ken-

gaytirish, to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirish hamda sezgi organlari orqali bilish faoliyatini faollashtirishdan iborat bo‘ladi. Dars jarayonida multisensor yondashuvning uch asosiy komponenti – vizual, audial va kinestetik faoliyat uyg‘un holda qo‘llanildi. Vizual komponent doirasida o‘quvchilarga haqiqiy mevalar (olma, banan, apelsin) va ularning rangli tasvirlari ko‘rsatildi. Bu bosqich idrok jarayonini faollashtirib, obrazli tafakkurning shakllanishiga xizmat qiladi. Audial komponentda o‘qituvchi tomonidan mevalarning nomi to‘g‘ri talaffuz qilinib, o‘quvchilar tomonidan takrorlash mashqlari bajariladi. Bu jarayon fonematik eshituvni rivojlantirish va nutq apparatini faollashtirishga qaratilgan. Ilmiy jihatdan ushbu yondashuv nutqiy rivojlanishning artikulyatsion va akustik komponentlarini mustahkamlashga yordam beradi. Kinestetik (taktik) komponent esa o‘quvchilarning bevosita predmetlar bilan ishlashi orqali amalga oshiriladi. O‘quvchilar mevalarni ushlab ko‘rish, ularning shakli, tuzilishi va yuzasini his qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Ushbu jarayon sensor tajribani boyitib, predmet va uning nomi o‘rtasida mustahkam neyropsixologik bog‘lanish hosil qiladi.

Darsning mustahkamlash bosqichida didaktik o‘yinlar (“Top va ayt” kartochkalarni moslashtirish) qo‘llaniladi. Bu jarayon o‘quvchilarning diqqatini jamlash, xotira faoliyatini faollashtirish va o‘rganilgan bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘yin faoliyati, Lev Vygutsky ta’limotiga ko‘ra, bolaning psixik rivojlanishida yetakchi faoliyat turi sifatida namoyon bo‘lib, o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi [16]. Shuningdek, dars davomida ko‘rgazmali va amaliy metodlar uyg‘unligi ta’minlanadi. Bu yondashuv Maria Montessori pedagogik konsepsiyasiga mos ravishda, bolaning mustaqil tajriba orqali bilimni egallashini qo‘llab-quvvatlaydi [9]. Natijada o‘quvchilar nafaqat yangi so‘zlarni, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmasini ham shakllantiradilar.

Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, multisensor integratsiya asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning bilish faolligini oshiradi, diqqat va xotira barqarorligini kuchaytiradi hamda nutqiy rivojlanish jarayonini tezlashtiradi. Ayniqsa, intellektual va nutqiy rivojlanishda qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar uchun bunday yondashuv kompensator mexanizm sifatida muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, “Mevalar” mavzusida tashkil etilgan multisensor dars modeli korreksion-pedagogik jarayonni samarali tashkil etishning amaliy namunasi bo‘lib, u sezgi tizimlari integratsiyasi asosida bolalarning kognitiv va nutqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. O‘qituvchi, ota-ona va mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlik korreksion pedagogik faoliyatning muhim amaliy mexanizmi bo‘lib, u o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda asosiy omil hisoblanadi.

Quyidagi ilmiy manbalarga tayangan holda ishlab chiqilgan KEYS lar korreksion pedagogik faoliyatni takomillashtirishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, diagnostika, innovatsion texnologiyalar va ijtimoiy hamkorlikning nazariy hamda amaliy jihatdan asoslanganligini ko‘rsatadi.

I. KEYS: O‘qish buzilishlari (disleksiya) bilan bog‘liq korreksion faoliyat.

Vaziyat tavsifi shundan iboratki, 2-sinf o‘quvchisida o‘qish jarayonida harflarni almashtirish, inversiya qilish, bo‘g‘inlab o‘qish va matn mazmunini anglashda qiyinchiliklar kuzatiladi. O‘quvchining o‘qishga motivatsiyasi pasaygan.

Mazkur holat Disleksiya bilan bog‘liq bo‘lib, u fonologik qayta ishlashning buzilishi, vizual – motor koordinatsiyaning yetarli rivojlanmaganligi bilan tavsiflanadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, disleksiya ko‘pincha erta aniqlanmagan taqdirda akademik muvaffaqqiyatsizlikka olib

keladi. Bu jarayonning diagnostik vositalari quyidagicha: fonematik eshitishni aniqlash testlari, o‘qish tezligi va aniqligi ko‘rsatkichlari, xotira tipologiyasi (substitutsiya, omissiya, inversiya).

Korreksion-intervensiya dasturining 1-bosqichi (adaptiv) da harf-tovush mosligini mustahkamlab, vizual kartochkalar bilan ishlanadi. 2-bosqichi (rivojlantiruvchi) da bo‘g‘inli o‘qishdan silliq o‘qishga o‘tib, audio-vizual mashqlar bajariladi. 3-bosqichi (integrativ) da matn mazmunini tahlil qilinadi, qayta hikoyalash va refleksiya jarayoni olib boriladi. Baholash mezonlari esa, o‘qish tezligi (so‘z/min), xatolar sonining kamayishi va mazmunni tushunish darajasiga qarab amalga oshiriladi.

II. KEYS: Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik (DEHB) bilan ishlash.

Vaziyat tavsifi shundan iboratki, 3-sinf o‘quvchisi dars jarayonida diqqatni jamlay olmaydi, impulsiv xatti-harakatlar ko‘rsatadi va topshiriqlarni yakunlamaydi. Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi neyropsixologik buzilish bo‘lib, ijro funksiyalarining sust rivojlanishi bilan izohlanadi. Diagnostika jarayonida xulq-atvorni kuzatish kartasi ishlab chiqiladi, Conners shkalasi (moslashtirilgan variant), o‘qituvchi va ota-ona so‘rovnomalari tayyorlanadi. Metodologik yondashuv sifatida esa, kognitiv-behavioral terapiya elementlari, xulq-atvorni modifikatsiya qilish nazariyasi va inklyuziv pedagogika bilan hamkorlikda ishlanadi. Intervensiya jarayonida darsni mikrobosqichlarga ajratish, vizual rejalashtirish (checklist) va “Token economy” tizimi amalga oshiriladi. Bunday vaziyatda ota-ona+o‘qituvchi+psixolog triadasi hamda, individual kuzatuv kundaligi kabilar bilan doimiy hakorlik modelida ishlanadi. Natijadorlik ko‘rsatkichlari esa quyidagicha bo‘ladi: diqqat davomiyligi (daqiqalarda) va impulsiv xatti-harakatlarning kamayishi sezilarli darajada oshadi, vazifani yakunlash foizi oshadi.

III. KEYS: Nutq rivojlanishidagi kechikishlarni korreksiya qilish.

Vazifa tavsifi: 1-sinf o‘quvchisi nutqida fonetik nuqsonlar mavjud, lug‘at boyligi cheklangan, grammatik tuzilmalardan foydalanishda xatolar kuzatiladi. Mazkur muammo Logopediya doirasida o‘rganilib, artikulyatsion apparat, fonemetik idrok va semantik tizim rivojlanishining sustligi bilan bog‘liq. Diagnostika jarayonida artikulyatsion apparatni tekshiriladi, lug‘at boyligini aniqlash testlari o‘tkaziladi va nutqning grammatik tuzilishini baholanadi. Korreksion ishlarda artikulyatsion gimnastika, fonemetik eshitishni rivojlantirish mashqlari, dialogik va monologik nutqni rivojlantirish uchun turli amaliy va nazariy ishlar bajariladi. Audio yozuvlar orqali dinamikani kuzatib, har oyda diagnostik kesim monitoring qilinadi. Natijalar esa, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish va lug‘at boyligining ortishini namoyon etadi.

IV. KEYS: Ijtimoiy moslashuv va kommunikativ kompotensiya.

Vaziyat tavsifi shundan iborat: 4-sinf o‘quvchisi sinf jamoasiga qo‘shila olmaydi, ijtimoiy interaksiyalardan qochadi va guruhli ishlarda passiv. Bu holat Pedagogik psixologiya va sotsial o‘rganish nazariyasi asosida ijtimoiy ko‘nikmalarning yetarli shakllanmaganligi bilan izohlanadi. Bunday vaziyatda diagnostika jarayoni sotsiometriya, kuzatuv va intervyu, ijtimoiy kompotensiya shkalalari orqali amalga oshiriladi. Kooperativ ta’lim, sotsial treninglar va rol o‘ynash texnikalari metodologik yondashuv hisoblanadi. Intervensiya dasturida “Peer support” modeli va guruhli loyihalar bilan ishlash, empatiyani rivojlantiruvchi mashqlar bajariladi. O‘quvchilarni ijtimoiy faollik indeksi, muloqot chastotasi hamda, guruhdagi maqom o‘zgarishiga qarab baholanadi. Natijalar jamoaga integratsiya va ijtimoiy moslashuvning yaxshilanishini ko‘rsatadi.

V. KEYS: Past o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan differensial yondashuv.

Vaziyat shundan iborat: 2-sinf o‘quvchisi matematika fanidan past natija ko‘rsatadi, abstrakt tushunchalarni anglashda qiynaladi. Muammo Differensial ta’lim konsepsiyasi orqali tushuntirilib, individual kognitiv farqlar bilan bog‘liq. Diagnostika jarayonida akademik diagnostik testlar o‘tkaziladi, kognitiv rivojlanish darajasi aniqlanadi va o‘quv motivatsiyasi tahlil qilinadi. Konkret predmetlar asosida o‘qitiladi, darslar bosqichma-bosqich murakkablashtirilib o‘yin asosida o‘qitish kabi korreksion strategiyalar amalga oshiriladi. Muvaffaqqiyatni vizuallashtirish, shaxsiy yutuqlarni e’tirof etish va rag‘batlantirish kabi motivatsiyalar, o‘quvchilarning akademik ko‘rsatkichlarini oshishiga, mustaqil ishlash ko‘nikmasining shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Keltirilgan keyslar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’limda korreksion faoliyat tizimli, diagnostik asoslangan va individual yondashuvga tayangan holda olib borilishi lozim. Har bir vaziyatda muammoning psixologik-pedagogik tabiati chuqur tahlil qilinib, mos intervensiya strategiyalari tanlanishi samaradorlikni oshiradi. Shu bilan birga, multidisiplinar yondashuv (logoped, psixolog, ota-ona) korreksion jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Davlat ta’lim standartlari. – Toshkent, 2021-y.

2. American Psychiatric Association (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). Washington, DC:APA. 947 bet.

3. Barkley, Russel A. (2015). Attention-Deficit Hyperactivity Disorder: Ahandbook for Diagnosis and Treatment.New York: Guilford Press. 898 bet.

4. Hasanboyeva O. (2019). Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti. 320 bet.

5. Leontiv A.N. Activity Consciousness and Personality. 1978-y. Activity, consciousness, and personality. Englewood Cliffs, NJ: Prentice- Hall, pp. 62-65.

6. Leontyev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxs. Moskva: Politizdat, 1975-y. 81-85-bet.

7. Luriya A.R. Nutq va ong. Moskva universiteti nashriyoti. 1979-y. 35-42-bet.

8. Luria A.R. Vysshie korkovye funktsii cheloveka. 1962-y. Moskva: MGU.

9. Montessori M. Bolaning ongini shakllanishi. Nyu-York: Holt, Rinehart and Winston. 1967-yil. 204-210-bet.

10. Montessori M. Bolaning ongini shakllanishi. Nyu-York: Holt, Rinehart and Winston. 1967y. 152-158-bet.

11. Nishonova Z.T. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostika. Toshkent: Tafakkur (yoki TDPU nashri). 2020-y. 179-203-bet.

12. Po‘latova P.M. Maxsus pedagogika. Toshkent, 2005-y. 256-bet.

13. Piaget J. Intellekt psixologiyasi. Nyu-Jersi: Littlefield, Adams nashriyoti. 1963-y. 3-6-bet.

14. Qodirov Baxtiyor (2018). Umumiy psixologiya. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 300-bet.

15. UNESCO (2020). Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. Paris: UNESCO Publishing. 502 bet.

16. Vygotsky L.S. O‘yin va uning bolaning psixik rivojlanishidagi roli. In: Tanlangan psixologik asarlar, Moskva: Pedagogika. 1966-y. 62-68-bet.

17. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. Moskva: Pedagogika, 1982 y. 43-47-bet.

18. Vygotsky L.S. The Fundamentals of Defectology. In: Collected Works of L.S.Vygotsky, Vol. 2-New York: Plenium Press, 1993-y. pp. 29-30.